

УДК 81.373.612
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-5>

ІМПЛІЦИТНІ ТА ЕКСПЛІЦИТНІ ВИРАЖЕННЯ ЗМІНИ СЕМАНТИКИ СЛОВА

Бабич Т. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії, археології, суспільних наук, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнський національний технічний університет
пр. Університетський, 8, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-0174-623X
babichtetyana1211@gmail.com*

Ліпатова М. В.

*викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнський національний технічний університет
пр. Університетський, 8, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-6410-1762
marinalipatova58@gmail.com*

Ключові слова: *лексика,
художній текст,
мовні одиниці, семи,
компонентний аналіз.*

Семантичне перетворення слів у поетичному тексті набуває того розмаху вивчення, щоб прокласти дорогу в ширший світ наукових пізнань. Саме переосмислення поетичного слова – річ унікальна і притаманна людям надзвичайно талановитим. Нові напрями семантики слова прекрасно демонструє когорта шістдесятників. Тому культуру мовлення варто прищеплювати саме на таких художніх зразках. Поезія завжди була і залишається особливим видом словесної творчості. Пізнання її таїн ніколи не може бути вичерпанним. Відбиваючи традиції художнього освоєння дійсності і постійні мистецькі пошуки у царині мови, поетична картина світу формується взаємодією суб'єктивних світів творчих особистостей і засвідчує естетичний напрям її розвитку. Мова поезії – це не просто фрагмент картини світу. Останнє становить тло картини поетичної, формованої не звичайними лексичними засобами, а естетичними знаками. Початку 2000-х рр. в українському мовознавстві властива активізація досліджень, в яких помітно посилено увагу до семантичних аспектів діяльності, особливостей реального функціонування мови.

У цій статті намагаємося отримати нові факти імпліцитних та експліцитних виражень зміни семантики слова, обсяг і якісні показники яких означають внесок роботи в розвиток теорії аналізу художнього тексту, спрямованого на розв'язання сучасних семасіологічних проблем, природу та механізми семантичних перетворень слів у поетичному мовленні, а також заглиблення в семантичну структуру слова та причини, що впливають на її зміни, визначити ступінь та види семантичних перетворень слів, а також застосування когнітивних методів дослідження, що сприяють формуванню нового погляду на смислові зрушення в поетичних текстах суб'єктивних світів творчих особистостей і засвідчують естетичний напрям розвитку реального функціонування мови.

Визначним є динамізм семантичної структури слова в контексті художнього мовлення, адже слово в художньому творі набуває нових якостей, як, наприклад, здатність одночасно реалізовувати кілька значень або, навпаки, певну частину своєї семантики, що залежить від поєднання слів у тексті.

IMPLICITE AND EXPRESS EXPRESSIONS OF WORD SEMANTIC CHANGE

Babych T. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History, Archeology, Social Sciences,
Information and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
University ave., 8, Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0174-623X
babichtetyana1211@gmail.com*

Lipatova M. V.

*Lecturer at the Department of History, Archeology, Information and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
University ave., 8, Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6410-1762
marinalipatova58@gmail.com*

Key words: *vocabulary, literary text, language units, component analysis.*

The semantic transformation of words in a poetic text acquires the scope of study to pave the way to a wider world of scientific knowledge. It is the rethinking of the poetic word that is unique and inherent in extremely talented people. New trends in the semantics of the word perfectly demonstrate the cohort of the sixties. The culture of speech should be instilled on such artistic samples. Poetry has always been and remains a special kind of verbal creativity. The knowledge of her secrets can never be exhausted. Reflecting the traditions of artistic development of reality and constant artistic pursuits in the field of language, the poetic picture of the world is formed by the interaction of subjective worlds of creative individuals and testifies to the aesthetic direction of language development. The language of poetry is not just a fragment of the linguistic picture of the world. The latter is the background of the poetic picture, formed not by ordinal linguistic means, but by aesthetic signs. The beginning of the two thousand years in Ukrainian linguistics is characterized by the intensification of research, which significantly increased attention to the semantic aspects of language activity, to the peculiarities of the real functioning of language.

In this article we try to get new facts of implicit and explicit expressions of changes in word semantics. Their volume and quality mean the contribution of work to the development of the theory of literary text. Analysis aimed at solving modern semasiological problems, the nature and mechanisms of semantic word transformations in poetic speech. Delving into the semantic structure of the word and the reasons influencing its changes, to determine the degree and types of semantic transformations of words, and the application of cognitive research methods. They contribute to the formation of a new view of semantic transformations in poetic texts, subjective worlds of creative personalities, direction of language development, real functioning of language. The dynamism of the semantic structure of the word in the context of artistic speech is significant. After all, the word in a work of art acquires new qualities. For example, the ability to simultaneously implement multiple meanings or, conversely, only a certain part of its semantics, which depends on the combination of words in the text.

Мета наукової статті полягає у встановленні закономірностей та типології семантичних перетворень слів у літературно-художньому мовленні та їхньої ролі в поетичному дискурсі, акцентуванні на особливостях та гносеологічній сутності лексичних трансформацій у художньому мовленні поетів-шістдесятників, виявленні лінгвістичних та естетичних закономірностей семантичних зсувів у різних умовах реалізації мовних одиниць, представленні типології семантичних перетворень слів у структурно-семантичному аспекті.

Об'єктом дослідження вибрано поетичну мову Л.В. Костенко, В.А. Симоненка.

Предметом дослідження є чинники семантичних перетворень слів у поетичному тексті.

Проблеми зв'язку світобачення письменника і художніх засобів його творів набувають дедалі більшої актуальності, адже осмислення світу майстром слова відбувається через мову. Таким взаємозв'язком мови та світоглядних позицій митця позначені твори Л. Костенко та В. Симоненка. Їхня поезія – яскраве явище в історії української літературної мови. Продовжуючи традиції жанру, автори відображають у творах новий етап її розвитку, збагачують лексику новими відтінками, розкривають і реалізують її можливості, адже поети-шістдесятники не тільки створили новий світогляд і систему образів, а й стали оригінальними експериментаторами в галузі засобів художнього зображення. В їхніх творах спостерігаємо внутрішнє устремління кожного художнього засобу до синтезу, в якому розкривається авторське бачення світу. Найменша дрібниця в них працює на задум, несе в собі такий заряд синтетичності узагальнення, що згодом стає символом епохи. Однією з найяскравіших, найбільш виразних ознак авторського стилю поетів-шістдесятників поряд зі словотворенням, синтаксичною організацією художнього тексту є семантичні перетворення слів. З огляду на це, лексичне значення слів та естетичні закономірності організації художнього тексту тісно пов'язані з їх функціонуванням у мовленні. Ми поділяємо запити лінгвістичної практики та пропонуємо семний аналіз семантичних перетворень слів, а також загальну типологію таких перетворень для вивчення специфіки поетичного дискурсу як естетично завершеного явища мистецтва, що відповідає ідейно-образному змісту. При цьому акцентуємо на лінгвоестетичній природі слова в художньому творі та теоретичній єдності з означуваною проблемою. Тому актуальність наукової праці полягає не лише у висвітленні важливих питань лексикології української мови, але й у ступені абстрагування нових підходів класифікацій і запропонованих у статті кваліфікацій. Поза усяким сумнівом, з одного боку, варто узагальнити набутки дослідження усього граматичного ладу, якого досягла наукова думка

на відповідний період, з іншого – таке осмислення завжди орієнтоване на перспективу, оскільки встановлюються ті напрями видозмін у граматичній будові, що є найсуттєвішими на сучасному зрізі. На сучасному науково-лінгвістичному тлі, вважаємо, варто дослухатись до новітніх поглядів на явища, які якнайкраще допоможуть осмислити динамічні процеси в лексичному складі української мови. Так, одним із них вважаємо позамовні чинники, до яких належать особлива робота людської свідомості у процесі відображення об'єктивної дійсності, індивідуальне ставлення суб'єкта до предметів і явищ дійсності, естетичне функціонування в художньому мовленні.

Наприклад, у підвалинах людської свідомості зацементована істина, що *душа* (душа – внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями [4, II, с. 445]) – це місце локалізації високих бажань та емоцій, спрямованих на задоволення людських потреб. У поезії Л.В. Костенко ця лексема набуває додаткових смислів: душа наділяється даром мовлення, отримує змогу спілкуватися зі світом людей:

...душа між люди виходила [2, с. 193].

У наступному поетичному прикладі у смисловій зв'язці зі словосполученням *коліна преклонивши* (преклонити коліна – ставати, опускатися на коліна, схилитися перед чимось [4, VII, с. 534]) *душа* повторює дії людини, стає символом духовного початку, як Почаївська лавра:

*Коліна преклонивши, як Почаїв,
стоїть душа перед усім святим* [2, с. 83].

У поетичних рядках:

„Життя людське – як зойк на болотах” [2, с. 379]

смислові компоненти значення слова *зойк* (зойк – голосний, несамовитий крик (перев. як вираз жаху, відчаю, благання) [4, III, с. 639]) потенційно містять вказівку на миттєвість і надають концепту *життя* (життя – період існування кого-небудь, вік) додаткового смислу миттєвості та приреченості.

Словникове значення слова *смерть* (смерть – припинення життєдіяльності організму, загибель його [4, IX, с. 400]) нейтралізується, вона (смерть) представлена як результат життєдіяльності людини, логічне її завершення в рядках:

*Було життя як віри без пунктуації,
а смерть поставить крапку і тире* [2, с. 234].

Для ліричної героїні Л.В. Костенко характерне філософське осмислення смерті. Вона вважає, що не існує фізичної загибелі тіла, а є різні стадії його існування:

І є природа. І немає смерті [2, с. 21].

Перетворюючись, людина зливається з природою, стаючи гармонійною її частиною:

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.

І, може, це і є моя найвища сутність [2, с. 10].

Тобто припинення фізичного існування організму, смерть, уможливило втілення у все те, що поетеса любить. Таким оптимізмом позначена кристалізація поглядів у В.А. Симоненка:

Немає смерті. І не ждять – не буде.

Хто хоче жити, ніколи не помре.

І будуть вічно веселитись люди,

І танцюватимуть дівчата в кабаре [3, с. 33].

Особливо варто акцентувати на лінгвістичних чинниках лексико-семантичних перетворень слова. Враховуючи складність процесу семантичного перетворення мовного знака, застосовуємо метод компонентного аналізу, розкладаючи зміст лексичної одиниці на елементарні складники, семи, різні елементи слова, що доводить, що слово у своєму новому значенні наділене властивістю передавати найрізноманітнішу семантику, найтонші смислові відтінки, вмщувати ширше, глибше значення. Okремо варто розглянути нейтралізацію одних семантичних ознак та набуття інших, не властивих раніше слову, як особливий вид семантичних перетворень, що призводить до наповнення предметно-логічного ядра значення слова іншими ознаками, що можуть стати у процесі певної когнітивної обробки доміантними в семантичній структурі лексеми. Так, семантичні перетворення, які змінюють предметно-логічну частину в семантичній структурі слів, є наслідком навмисного вживання слів у непрямому оказіональному значенні. Одним з основних чинників функціонування слова в поетичному тексті та виникнення в них різних семантичних видозмін вмотивовано варто назвати контекстуальну співвіднесеність слів. Це той рівень, що слугує нейтральним тлом, на якому усвідомлюється семантичне перетворення мовного знака та визначається ступінь відхилення від нормативної семантики. Значущим для поглиблення теоретичних положень лінгвосеміотики вважаємо застосування закону семантичної відкритості слова як вияву асиметричного дуалізму лексеми, що розкриває смисловий потенціал концепту, актуалізує його в нестандартній формі на тлі мовного корелята і поглиблює асиметрію імпліцитних та експліцитних виражень зміни семантики слова.

Функціонування закону семантичної відкритості слова як наслідок асиметричного дуалізму мовного знака зумовлене особливостями асоціативних можливостей мислення людини. За словами Ф.С. Бацевича, «імпліцитність виявляється найрізноманітнішими способами в усіх можливих сферах уживання мови» [23, с. 54]. Визначаючи мову як діючу функціональну систему, варто з'ясувати питання логічних, психологічних, когнітивних та інших асоціативних основ смислових відтінків значення. Аналіз імпліцитного змісту

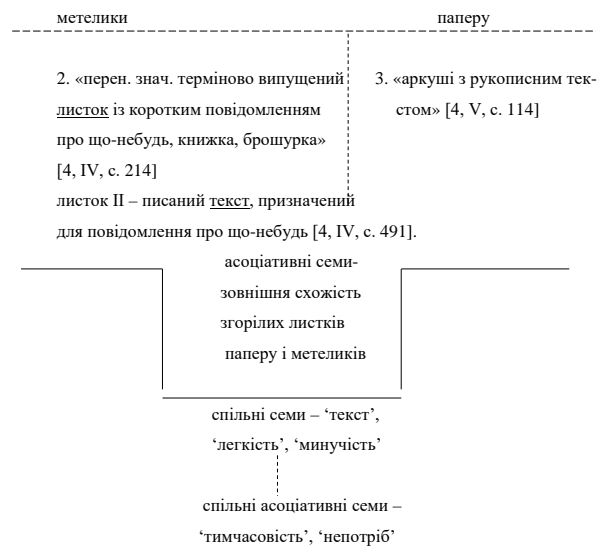
художнього твору вимагає відновлення механізму комунікативного процесу, під час якого стало можливим це повідомлення.

Проаналізуємо уривок з поезії «Циганська муза»:

А це – незрозуміле. Не кінь і не підкова.

Згорілого паперу метелики сухі [2, с. 406].

У результаті включення слова *метелики* у словосполучення *метелики паперу* утворюється новий контекстуальний смисл слова *метелики*, в якому актуалізуються не лише реальні, але й потенційні семи. Схематично процес зазначеного семантичного перетворення можна показати на рисунку 1.

Рис. 1. Схеми процесу семантичного перетворення слова «метелики»

Два співвіднесених слова *метелики* та *папір* мають спільну семантичну ознаку (*текст*), і дві картини легко накладаються одна на одну. Таким чином, контекстуально-смислове наповнення слова *метелики* та утворення на його основі образного смислу визначаються співвіднесеністю мовних одиниць та актуалізацією асоціативних сем. Виявлення цього можливе лише методом компонентного аналізу смислової структури слова. Саме за допомогою такого сполучення слів (*метелики паперу*) передається сприйняття авторкою внутрішнього світу героїні, коли її творчому покликанню пророкують *недовге, нікому не потрібне життя*.

Як основні види семантичних перетворень слів у поетичному мовленні, що розкривають лексико-семантичні різновиди лексико-семантичних різновидів семантичних перетворень слів у поетичних текстах, виділяємо імпліцитні прирощення смислу на рівні лексико-семантичного варіанта, контекстуальну синонімію як засіб перетворення семантичної структури слова, формування експресивної конотації в семантичній структурі як засіб смислового

перетворення в поетичному дискурсі, депоетизацію як різновид семантичних перетворень. Окрім того, вважаємо вмотивованим виділити чинники, що допомагають розкривати неявно виражений смисл, визначати диференційні ознаки, які в контексті виступають якістю об'єкта. При цьому важливу роль відіграють асоціації, що стають основою виникнення імпліцитних природжень у поетичних текстах та активно сприяють актуалізації периферійних семантичних компонентів. До основних причин виникнення контекстуальної синонімії в поетичних текстах, що актуалізують периферійні семантичні компоненти належать такі актуальні засоби семантичного перетворення в поетичному дискурсі, як формування експресивної конотації в семантичній структурі слова, процес депоетизації, що відбувається на зіткненні різностильових поетичних засобів, сполучуваність семантики різнопланових одиниць у змістовому перекодуванні слова.

Звернемось до таких рядків:

Правічний шлях ковтатимуть яруги,

чіпки примари схоплять з-за плечей [2, с. 195].

У цьому контексті авторка надає значно більшої емоційно-сислової якості, порівняно із загальнономовними значеннями, лексемам *яруга* (*яруга* – глибокий великий яр [4, XI, с. 651]) та *ковтатимуть* (від розм. *ковтати* – пити або їсти що-небудь жадібно [4, IV, с. 205]). Співвіднесеність лексеми *яруга* з дієсловом *ковтатимуть*, у семантиці якого присутні семи ‘поглинати’ та ‘жадібно’, подає поняття *яруга* з речово-просторового світу у персоніфікованому вигляді. Тобто контекст сприяє проникненню в семантичну структуру цієї лексеми сем ‘процес’, ‘жадібно’, ‘поглинання’, ‘шляху’. Окрім цього, включення дієслова *ковтатимуть* у смислові відношення з предикативним центром *ковтатимуть яруги* значно змінює емоційно-оцінну забарвленість іншого слова. Вираз *шлях ковтатимуть яруги* у свідомості людини виступає символом людського життя, набуває асоціативно-сислового зв'язку із ґрунтовою дорогою, яка пролягає глибокими ярами та повністю зникає з погляду.

Висновки. Таким чином, імпліцитні та експліцитні вираження семантичних перетворень

слова відбуваються в результаті співвіднесення з іншими елементами контексту. Контекст представляє формальні показники лексичної актуалізації і водночас безпосередньо впливає на неї. Як бачимо, співвіднесеність мовних одиниць слугує єдиним матеріальним засобом вираження семантичного варіювання слова. Саме завдяки цьому чиннику усвідомлюється значущість слова та його нове концептуальне призначення. Нове, образне значення змісту слова виявляється в результаті його співвіднесеності в загальнонародному використанні, а також унаслідок сполучуваності елементів твору всередині тексту в одному синтагматичному ланцюзі. Саме в контексті в процесі взаємовідношення з іншими лексичними одиницями відбувається уточнення унікальної багатозначності лексичної одиниці, оскільки в слові закладено потенційну можливість виходу за межі лексико-семантичних варіантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 54–59.
2. Костенко Л.В. Вибране. Київ : «Дніпро», 1989. 560 с.
3. Симоненко В.А. У твоєму імені живу. Київ : «Веселка», 2003. 382 с.
4. Словник української мови: в 11-ти томах. Київ : «Наукова думка», 1970–1980.

REFERENCES

1. Batsevych F.S. (1993) Correlation of types of semantic implicitness in language [Spivvidnosnennia typiv smyslovoi implitsytnosti v movi]. *Linguistics* 1993. № 1. P. 54–59. [in Ukrainian].
2. Kostenko L.V. (1989) Selected. [Vybrane] 560 p. [in Ukrainian].
3. Simonenko V.A. (2003) I live in your name. [U tvoiemu imeni zhyvu] 382 p. [in Ukrainian].
4. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes [Slovyk ukrainskoï movy: v 11-ty tomakh.] (1970–1980). [in Ukrainian].